

**ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԼԵԶՎԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱԶԳԱՅՆԱՄՈՒԼԱԿԱՆ ՈՒՂՂՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՋ**

Բանալի բառեր՝ ոչ թուրք ժողովուրդներ, լեզվական արգելք, թուրքախոսություն, ազգայնամոլություն, պետական քաղաքականություն

Օսմանյան կայսրությունում ոչ թուրք ժողովուրդների նկատմամբ դարեր շարունակ իրականացված հալածանքի քաղաքականությունը չի շրջանցել նաև լեզվական ոլորտը: Բնականաբար, այդ քաղաքականության գլխավոր նպատակն էր ստիպել կայսրության տարածքում բնակվող բոլոր ոչ թուրք ժողովուրդներին չկիրառել և մոռանալ իրենց մայրենի լեզուները, փոխարենը կիրառել թուրքերեն (օսմաներեն): Լեզվի հետ կապված հասարակական-քաղաքական զարգացումները Օսմանյան կայսրությունում առավել ակտիվացան XIX դարի սկզբներից, մասնավորապես՝ Թանզիմաթյան ռեֆորմներին զուգահեռ, երբ փորձ արվեց մտավորականների կողմից պարզեցնել խրթին օսմաներենը, սակայն այդ ջանքերը ունեին այլ թիրախ ևս՝ ավելացնել թուրքախոսության աշխարհագրությունը և մակարդակը: 1876 թ. ընդունված օսմանյան սահմանադրությամբ առաջին անգամ թուրքերենին (օսմաներենին) տրվեց պետական-պաշտոնական լեզվի կարգավիճակ¹:

Թուրքերենի պարտադրման մշակված քայլերը էլ ավելի ցայտուն դրսևորվեցին XX դարի սկզբին երիտթուրքական կառավարման տարիներին և ոչ թուրք ժողովուրդների լեզու-

¹ Hür A., Öteki Tarih-1 (Abdülmecid'den İttihat Terakki'ye), 7-inci baskı, İstanbul, 2012, s. 142.

ների դեմ պայքարը սկսեց ձեռք բերել պետականորեն կազմակերպված բնույթ: Օրինակ՝ ըստ ակադեմիկոս Հրաչիկ Միմոնյանի, Ստամբուլի քաղաքային իշխանությունները քաղաքի ֆրանսերեն ցուցանակները 1-2 օրում փոխարինեցին թուրքերենով², տարածվեց «պետք է գրվի թուրքերեն» կոչ-հրահանգը: Պետական կառույցներին զուգահեռ մուսուլման հասարակությունը նույնպես ընդգրկված էր ոչ թուրք ժողովուրդների լեզուների դեմ պայքարում, և արձանագրվում էին այլալեզու ցուցանակների կոտրում, այլախոսների դեմ հրապարակային բռնություններ և այլն: Այս հալածանքները և սպառնալիքները տվեցին որոշ արդյունքներ և ահաբեկված առևտրականները, արհեստավորները, հյուրանոցատերերը և այլն սկսեցին իրենց խանութների, արհեստանոցների, հյուրանոցների հայերեն, հունարեն, ֆրանսերեն, իտալերեն գրությունները դարձնել թուրքերեն:

Ինչպես ազգայնամոլական քաղաքականության այլ բաղադրիչներ, այնպես էլ ոչ թուրք ժողովուրդների մայրենի լեզուների դեմ պայքարը գրեթե նույն մեթոդներով շարունակվեց նաև Թուրքիայի Հանրապետությունում: Պետք է փաստել և շեշտել, որ ըստ Լոզանի պայմանագրի՝ Թուրքիայում բնակվող ոչ թուրք ժողովուրդներն ունենին իրենց մայրենի լեզուները կիրառելու, մայրենիով թերթեր հրատարակելու իրավունք³, որն ի թիվս այլ իրավունքների՝ բացահայտ ոտնահարվեց: Հարկ է նկատել, որ հանրապետական Թուրքիայում լեզվական հալածանքն արտացոլվեց ոչ միայն քրիստոնյա փոքրամասնությունների, այլև իսլամադավան քրդերի, չերքեզների և այլ ժողովուրդների հանդեպ ևս:

Լեզվի կամ առավել կոնկրետ լեզվական ձուլման խնդիրը ազգայնամոլական ուժերի օրակարգում էր Թուրքիայի Հան-

² Միմոնյան Հր., Թուրք-հայկական հարաբերությունների պատմությունից, Երևան, 1991, էջ 156:

³ Hür A., Öteki Tarih III: Kemalist Devrimler ve Isyanlar, İstanbul, 2013, s. 21.

րապետության հիմնադրման արդեն առաջին տարիներին: Այսպես, 1925 թ. թուրքական թերթերում քարոզչական հայտարարություններ էին տպագրվում, որտեղ ի շարս թուրքական ապրանք գնելու, թուրքական խանութներից օգտվելու կոչերին՝ հստակ նշվում էր. «Թուրքերեն չխոսողին մի պատասխանիր»⁴: 1926 թ. հրավիրված «Թուրքական օջախների» համաժողովում Թուրքիայում թուրքերենից գատ այլ լեզուների կիրառման հարցը սուր քննարկումների առարկա էր, որտեղ հնչում էին իրենց բնույթով ռասիստական, ագրեսիվ ելույթներ և նաև կոնկրետ առաջարկներ⁵:

Հատկանշական է, որ թուրքական իշխանությունները այլ ազգերի և հատկապես քրիստոնյա փոքրամասնությունների դեմ լեզվական հալածանքի արշավում ակտիվորեն ընդգրկեցին ազգայնամոլ երիտասարդությանը: Ի դեպ, ազգայնամուլական բնույթի քայլերի ու հալածանքների իրագործման հարցում երիտասարդության օգտագործումը դառնալու էր ավանդական և վերածվելու էր թուրքական պետության ամենահաճախ կիրառված և կիրառվող մեթոդներից մեկին:

Ինչպես նշում է Թուրքիայի ազգային փոքրամասնությունների տարատեսակ խնդիրների խորագիտակ մասնագետ - Ռեֆաթ Բալին, 1928 թ. հունվարի 13-ին Ստամբուլի համալսարանի իրավաբանության ֆակուլտետի ուսանողական խորհրդի տարեկան համաժողովում քննարկվել են թուրքերենի տարածման և երկրում թուրքախոսության մակարդակի բարձրացման հարցերը և ընդունվել է «Հայրենակից, թուրքերեն խոսիր» կարգախոսը, որն էլ հենց դառնալու էր տասնամյակներ տևած հալածանքի քաղաքականության անվանումը:

Այդ կարգախոսի հռչակումից հետո սկիզբ է առել այլամերժ ու այլատյաց բնույթի գործողությունների մի շղթա, որի

⁴ Demirel I., Vatandaş Türkçe Konuş!

<http://www.salom.com.tr/newsdetails.asp?id=90735>

⁵ Hür A., նշված աշխ., էջ 22-23.

թիրախը քրիստոնյա փոքրամասնություններն էին: 1928 թ. հունվարին այն թաղամասերում որտեղ բնակվում էին ազգային փոքրամասնությունները (հիմնականում հայերը, հույներ և հրեաները), հասարակական վայրերում, տրանսպորտի վրա փակցվում էին «Հայրենակից, թուրքերեն խոսիր» գրությունները, իսկ այնուհետ ազգայնամոլ երիտասարդների խմբեր շրջում էին թաղամասերում, տրանսպորտում, նավերում և թուրքերեն չխոսողներին նկատողություն անում: Այդ միջոցառումը հիմնականում անցկացվում էր Ստամբուլում, սակայն այլ քաղաքներում էլ որտեղ դեռ պահպանվել էին ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներ այն կիրառվում էր. օրինակ Էդիրնեում բնակվող հրեաների նկատմամբ⁶, Իզմիրում⁷:

Ռ. Բալին նկատում է նաև, որ երիտասարդների գործողությունները շատ արագ «դուրս եկան վերահսկողությունից»⁸ և հասարակական վայրերում, տրանսպորտում թուրքերեն չխոսող մարդիկ ենթարկվում էին ֆիզիկական հալածանքների, ծեծի, բռնության: Հասարակական վայրերում ազգայնամոլ երիտասարդների իրականացրած վայրագությունների մասին հետաքրքիր է այն ժամանակվա հայտնի լրագրողներից Ջիհադ Բաբանի 1960 թ. «Ուլուս» թերթում հրատարակած հոդվածը, որտեղ նկարագրում է, թե ինչպես երիտասարդները նավում դաժան ծեծի են ենթարկել ազգային փոքրամասնության մի ներկայացուցչի, ով համարձակվել է թուրքերեն չխոսել: Հայտնի լրագրողը արտացոլելով այդ ժամա-

⁶ Նույն տեղում, էջ 23:

⁷ Bali R., “Vatandaş Türkçe Konuş!” veya Bir Ulus-Devletin Kuruluşunda Dil Birliğinin Gerçekleşmesi Çabaları, (Sunuş); Galanti A., Vatandaş Türkçe Konuş! (Çevrimyazı Ömer Türkoğlu), Ankara, 2000, s. vii.

⁸ Նույն տեղում:

նակվա մթնոլորտը՝ նշում է. «Այդ ժամանակ նման դեպքեր հաճախ էին տեղի ունենում»⁹:

«Հայրենակից, թուրքերեն խոսիր» միջոցառման սկզբնական փուլը տևել է 3 ամիս և թուրքախոսության մակարդակը բարձրացնելուց ավելի շատ մեծացրել է վախի մթնոլորտը փոքրամասնությունների շրջանում: Նկատենք նաև, որ այդ ազգայնամոլական միջոցառումը հետագայում էլի կրկնվել է. թուրք ուսումնասիրող-պատմաբան Այշե Հյուրի կարծիքով «Հայրենակից, թուրքերեն խոսիր»-ի առաջին փուլն արագ վերջացավ, իսկ արդեն 1933 թ. սկսված երկրորդ փուլն ավելի երկար տևեց¹⁰, որի ժամանակ հարձակումները և ճնշումները ավելի կատաղի էին, ինչի հետևանքով փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները ստիպված էին հրապարակային քայլեր անել: Այսպես, այդ ժամանակ Բուրսայի, Դիարբեքի-րի, Ադանայի, Անկարայի, Էդիրնեի և Քըրքլարեղիի հրեաները իրենց մայրենի կամ «հարազատ լեզու» հռչակեցին թուրքերենը, իրենք իրենց ձեռքով համայնքային կառույցներում կախեցին «Հայրենակից, թուրքերեն խոսիր» պաստառները¹¹: Իսկ Ստամբուլում բնակվող հայ, հույն, հրեա մի խումբ քաղաքացիներ հայտարարեցին, որ հիմնադրում են «Թուրքերեն լեզվի տարածման միություն» կազմակերպությունը, որի խնդիրներն արդեն անվանումից պարզ էին¹²:

Ուշագրավ է, որ այդ հալածանքի կիրառման տարում՝ 1928 թ. Թուրքիայում ազգությամբ հրեա Ավրասամ Գալանթիի

⁹ Rifat N. Bali, “Vatandaş Türkçe Konuş!”, http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/turkce_konusma_birgun.pdf

¹⁰ Hür A., նշված աշխ., էջ 25.

¹¹ Նույն տեղում, էջ 125-126:

¹² Նույն տեղում, էջ 126:

կողմից հրատարակվել է «Հայրենակից, թուրքերեն խոսիր»¹³ վերնագիրը կրող մի գիրք, որն առաջին հայացքից ուսումնասիրողներին և ընթերցողներին մոլորության մեջ է գցում: Սակայն գրքի առաջին իսկ էջից պարզ է դառնում, որ ազգային փոքրամասնության ներկայացուցիչ Գալանթին ոչ թե քննադատում է այդ ազգայնամուլական ձեռնարկը, այլ ընդհակառակը, գովերգում է թուրքական իշխանություններին և ինքն էլ կոչ է անում խոսել թուրքերեն ու մոռանալ մայրենին: Այդ գիրքը 1928 թ. տպագրվել է օսմաներեն (արաբատառ), իսկ 2000 թվականին վերածվել է լատինատառի ու տպագրվել հրեա ուսումնասիրող Ռեֆաթ Բալիի առաջաբանով: Ի դեպ, Բալին գրքի առաջաբանում մեղմորեն քննադատելով իր ազգակցին՝ միևնույն ժամանակ ուշագրավ զուգահեռ է տանում, որ հենց այդ նույն 1928 թվականին Թուրքիայում տպագրվել է մեկ այլ հրեայի՝ ազգայնամուլ Թեքին Ալփի «Թուրքացում» վերնագիրը կրող գիրքը, որտեղ կոչ էր արվում և քարոզվում հրեաներին յուրացնել թուրքական մշակույթը և ձուլվել¹⁴: Ըստ Բալիի, Ավրաամ Գալանթին իր այդ գրքով մի կողմից փորձել է պաշտպանել հրեական համայնքը մամուլի և ազգայնամուլական հասարակության հարձակումներից, ներկայացնել հրեաների թուրքերեն քիչ խոսելու կամ լավ չտիրապետելու պատճառները, իսկ մյուս կողմից՝ Թեքին Ալփի նման քարոզել Թուրքիայի հրեաներին արագ կերպով յուրացնել և կիրառել թուրքերեն¹⁵: Մեր կարծիքով, սակայն, Ավրաամ Գալանթին առաջնորդվել է ավելի շատ հրեաների գիտակցված թուրքացնելու գաղափարախոսությամբ քան թե

¹³ Գիրքը 1928-ին տպագրվել է հետևյալ վերնագրով, Galanti A., Vatandaş: Türkçe Konuş! yahud Türkçe'nin Ta'mîmi Meselesi: Tarihi, İctimâî, Siyâsî Tedkîk, İstanbul, Hüsn-i tabîat Matbaası, 1928.

¹⁴ Bali R., "Vatandaş Türkçe Konuş!", s. viii.

¹⁵ Նույն տեղում:

հրեական համայնքը վտանգներից հեռու պահելու ձգտումով: Բացի այդ, փոքրածավալ այդ գրքում, որը հեռու է գիտակա-նությունից, օբյեկտիվությունից, իսկ երբեմն էլ անգամ տրա-մաբանությունից, մոլեռանդորեն քարոզվում է Թուրքիայում խոսվող բոլոր լեզուների մոռացում և բացառապես թուրքերե-նի կիրառում:

«Հայրենակից, թուրքերեն խոսիր» ակցիայի, այսպես կոչ-ված, իրավական ձևակերպումը կարող ենք համարել 1937 թ. դեկտեմբերի 27-ին ՀԺԿ պատգամավոր Սաբրի Թոփրաքի խորհրդարանին ներկայացրած օրենքի նախագիծը, որը վեր-նագրված էր «Ազգային թուրքական լեզվի փոխարեն օտար լեզու կիրառողներին պաժելու մասին», համաձայն որի ար-գելվում էր հանրային վայրերում, բացի թուրքերենից, այլ լե-զու կիրառել¹⁶: Ըստ այդ նախագծի առաջին հոդվածի, Թուր-քիայի քաղաքացիները, բացի թուրքերենից, այլ լեզուներ կա-րող էին կիրառել «միայն իրենց տանը», տնից դուրս անգամ ընտանիքի անդամների հետ հաղորդակցվելու ժամանակ մայրենի լեզվի կիրառումը պետք է պատժվեր. «24 ժամից մինչև մեկ շաբաթ ժամանակով, կամ տուգանքով տասը լի-րայից մինչև 100 լիրա»¹⁷: Այս օրենսդրական նախագիծը նաև ենթադրում էր մատնիչների մի հոծ բանակի ստեղծում, որը իշխանություններին կհայտներ «կարգազանցների» մասին: Բացի այդ, օրենքը նախատեսում էր, որ այն անձինք, ովքեր կդապարտվեին այդ հոդվածով, չէին կարող աշխատել որ-պես ուսուցիչ, դատապաշտպան, լրագրող, նրանց դիպլոմնե-րը պետք է չեղյալ համարվեին: Ճիշտ է, այս օրենսդրական նախաձեռնությունը դե յուրե իրավական կարգավիճակ չստացավ, սակայն դե ֆակտո դրա շատ դրույթներ կյանքի կոչվեցին:

¹⁶ Vatandaş Türkçe konuş!, Agos, 04. 06. 2012.

¹⁷ Նույն տեղում:

Ինչպես նշվեց, «Հայրենակից, թուրքերեն խոսիր» նախաձեռնությունը շարունակվեց նաև հետագայում՝ 1930, 1940, 1960-ականներին և գլխավոր շարժող ուժը ուսանողական ու երիտասարդական ազգայնամոլական կազմակերպություններն էին: Սակայն կարևոր է փաստել, որ «Հայրենակից, թուրքերեն խոսիր» նախաձեռնությունը, ըստ էության, երբևէ չի էլ դադարել. եթե պաշտոնապես սկսվել է 1928-ին, ապա դադարեցվելու մասին գրեթե ոչ մի փաստ չկա և Թուրքիայում այսօր էլ նույն կերպ շարունակվում է, իսկ հասարակության տրամադրությունները էլ ավելի ագրեսիվ են դարձել:

О ШОВИНИСТИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ТУРЕЦКОЙ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ

Рубен Мелконян

(резюме)

Веками в Османской империи проводилась политика угнетения нетурецких народов, которая не обошла стороной и сферу языковой политики. Естественно, главной целью этой политики было заставить все нетурецкие народы, проживающие на территории империи, забыть свой родной язык и использовать вместо него турецкий (османский). Наряду с другими составляющими шовинистической политики борьба против сохранения родных языков нетурецких народов продолжилась сходными методами и в Республиканской Турции.

ON THE CHAUVINISTIC ORIENTATION OF THE TURKISH LINGUISTIC POLICY

Ruben Melkonyan

(summary)

The policy of the oppression of non-Turks taken place in the Ottoman Empire for centuries didn't pass over the linguistic policy. Naturally, the main aim of this policy is to make non-Turks forget their mother tongues and start using Turkish (Ottoman Turkish) instead. As well as another components of the chauvinistic policy the struggle against preserving of mother tongues by Non Turks continued in the Republic of Turkey.